

บทที่ ๒

ทุกข์ในไตรลักษณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมสำคัญหมวดหนึ่ง ที่ถือได้ว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ เพื่อมองเห็นความจริงในสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นไปตามเหตุปัจจัย มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย เมื่อมารวมขุมกันทำให้ปรากฏเห็นว่าเป็นอย่างนั้นซึ่งอาจเป็นภัย โดยอาการที่สัมพันธ์ต่อเนื่อง อาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันผู้มีปัญญาน้อยจึงเข้าใจคลาดเคลื่อนไม่ตรงตามความเป็นจริง มีความยึดมั่นถือมั่น ว่าสิ่งต่าง ๆ มีความคงทนถาวร มีความสุขสบาย มีความเป็นตัวตนเราเขา เมื่อถึงเวลาความจริงแสดงผลปรากฏออกมา ความผิดหวัง เศร้าโศกเสียใจ เป็นต้น จึงเกิดขึ้น ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้ จึงกำหนดประเด็น การศึกษาทุกข์ในไตรลักษณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ไว้ดังนี้

๒.๑ นิยามศัพท์ความหมายทุกข์ในไตรลักษณ์

๒.๒ ทุกข์ลักษณะในไตรลักษณ์

๒.๓ ทุกข์ ๓ ประการ

๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ นิยามศัพท์ความหมายทุกข์ในไตรลักษณ์

ทุกฺกริ ขมนเมตถาติ ทุกฺขิ ขณะทีอดทนได้ยาก คงทนอยู่อย่างเดิมได้ยาก^๑ แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ

ทุกฺขิ ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า ทุกฺขิ คือ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้น และความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง^๒

---

^๑พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูร วงศ์พันธ์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๒.

คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมะ แสดงอรรถกถาของทุกข์ หรือ ทุกขตาไว้ว่า ชื่อว่าเป็นทุกข์ โดยความหมายว่าเป็นของมีภัย (ภยภูฐาน) ที่ว่า มีภัย นั้น จะแปลว่า เป็นภัย หรือน่ากลัว ทั้งนี้โดยเหตุผลว่า สังขารทั้งปวงเป็นสภาพที่ผุพังแตกสลายได้ จะต้องย่อยยับสลายสิ้นไป จึงไม่มีความปลอดภัย ไม่ให้ความโปร่งโล่งใจ หรือความเบาใจอย่างเต็มที่แท้จริง หมายความว่า ตัวมันเองก็มีภัยที่จะต้องเสื่อมโทรมสิ้นสลายไปมันจึงก่อให้เกิดภัย คือ ความกลัว และความน่ากลัวแก่ใครก็ตาม ที่เข้าไปยึดถือเกี่ยวข้อง

ทุกข์โดยความหมายที่เข้าใจง่ายมีอยู่ ๒ นัย คือ ชื่อว่าเป็นทุกข์โดยความหมายว่า มีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาด้วยความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย (อุปาทายปฏิบัติพินทุญฺเฐน หรือ อุปาทายปฏิบัติพินตตาย) ทั้งบีบคั้นขัดแย้งต่อประดาสิ่งที่ประกอบอยู่กับมัน และทั้งมันเองก็ถูกละทิ้งที่ประกอบอยู่ด้วยนั้นบีบคั้นขัดแย้ง และ (ชื่อว่าเป็นทุกข์) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ทุกขวัตถุตาย หรือทุกขวัตถุโต คือ เป็นที่รองรับของความทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ ที่เรียกว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะทำให้เกิดความรู้สึกทุกข์เป็นต้น หรือที่เรียกว่าบีบคั้นก็เพราะทำให้เกิดความรู้สึกบีบคั้นเป็นต้น ความหมายที่ประมวลไว้มี ๖ นัย คือ เป็นทุกข์ด้วยอรรถ ๖ อย่างดังนี้

๑) อภินุสมปติพินโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา คือ ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ด้วยความเกิดขึ้น ความเสื่อมโทรม และความแตกสลาย และบีบคั้นขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา กับสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วย หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยต่างก็เกิดขึ้น ต่างก็เสื่อมโทรมไป ต่างก็สลายไป

๒) ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือ คงทนอยู่ไม่ไหว หมายความว่า คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ จะต้องเปลี่ยนไป จะต้องกลายไป จะต้องหมดสภาพไป เพราะความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายนั้น

๓) ทุกขวัตถุโต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ เป็นที่รองรับของความทุกข์ หรือเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์ หมายความว่า ทำให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ เช่น ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์ หรือความรู้สึกบีบคั้นเป็นต้น อรรถกถา และฎีกา อธิบายว่า เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ตาทั้ง ๓ และแห่งสงสารทุกข์

---

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๕.

๔) สุขปฏิบัติเพื่อบำบัด เพราะแย้งต่อความสุข คือ โดยสภาวะของมันเอง ก็ปฏิเสธความสุข หรือกีดกันความสุขอยู่ในตัว หมายความว่า เมื่อพูดตามความจริงแท้ ๆ แล้วความสุขที่เป็นตัว สภาวะจริง ๆ ก็มีแต่เพียงความรู้สึกสุขเท่านั้น สภาวะที่มีเป็นพื้นฐานได้แก่ ทุกข์ คือ ความบีบคั้น กดดันขัดแย้ง ที่เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของสังขารทั้งหลาย ความบีบคั้นกดดันขัดแย้งนี้ ก่อให้เกิด ความรู้สึกบีบคั้นกดดันขัดแย้ง ที่เรียกว่า ความรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) ด้วย

๕) สงขตัญญู โดยความหมายว่า เป็นของปรุงแต่ง คือ ถูกปัจจัยต่าง ๆ รุมกัน หรือมา ชุมกันปรุงแต่งเอา มีสภาพที่ขึ้นต่อปัจจัย ไม่เป็นของคงตัว

๖) สนตปาญญ โดยความหมายว่า แผลเผา คือ ในตัวของมันเองก็มีสภาพที่แผดเผาให้ กร่อนโรยย่อยยับสลายไป และทั้งแผดเผาผู้มีกิเลสที่เข้าไปยึดถือมันให้เร่าร้อนกระวนกระวายไป ด้วย

เมื่อใดทุกข์ คือ ความบีบคั้นกดดันนั้นผ่อนคลายหายไป หรือคนปลดพ้นจากทุกข์นั้น ก็เรียกว่ามีความสุข หรือรู้สึกสุข ยิ่งทำให้เกิดทุกข์ คือบีบคั้นกดดัน ทำให้รู้สึก ขาด พร่อง กระจาย หิวมากเท่าใด ในเวลาที่ทำให้ผ่อนคลายปลดพ้นจากทุกข์ หรือความบีบคั้นนั้น ก็ยิ่งรู้สึกสุข มากขึ้นเท่านั้น เหมือนคนที่ถูกทำให้ร้อนมาก เช่น เดินมาในกลางแดด พอเข้ามาในที่ร้อนน้อยลง หรืออุณหภูมิลด ก็รู้สึกเย็น ยิ่งได้เข้าไปในที่ที่เย็นตามปกติก็จะรู้สึกเย็นสบายมาก

ในทางตรงข้าม ถ้าทำให้ได้รับความรู้สึกสุข (สุขเวทนา) แรงมาก พอเกิดความทุกข์ ก็ จะรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) รุนแรงมากด้วยเช่นกัน แม้แต่ทุกข์เพียงเล็กน้อยก็ตามปกติจะไม่รู้สึก ทุกข์ เขาก็อาจจะรู้สึกทุกข์ได้มาก เหมือนคนอยู่ในที่ที่เย็นสบายมาก พอออกไปสู่ที่ร้อนก็จะรู้สึก ร้อนมาก แม้แต่สภาวะที่คนอื่น ๆ หรือตัวเขาเองเคยรู้สึกเฉย ๆ เขาก็อาจจะกลับรู้สึกเป็นร้อนไป หนทาง หรือข้อปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะ คือ จะทำให้เกิดปัญญา เห็นอริยสัจธรรมทั้ง ๔ คือ มหาสติปัฏฐาน ๔ มีทางเดียวเท่านั้น และปฏิบัติ^๓

เป็นสุข หรือรู้สึกสุข (สุขเวทนา) แท้จริงก็ไม่ใช่ปลดพ้น หรือหายทุกข์ แต่เป็นเพียง ระดับหนึ่ง หรือขีดขั้นหนึ่งของทุกข์เท่านั้น กล่าวคือ ความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่ผ่อนคลาย หรือเพิ่มถึง ระดับหนึ่ง หรือในอัตราหนึ่งเราเรียกว่า เป็นสุขเพราะทำให้เกิดความรู้สึกสุข แต่ถ้าเกินกว่านั้นไป ก็กลายเป็นต้องทน หรือเหลือทน เรียกว่าเป็นทุกข์ คือ รู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) ว่าที่แท้จริงก็มีแต่

^๓ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๖/๒๖๒-๒๖๓.

ทุกข์ คือ แรงบีบคั้นกดดันขัดแย้งเท่านั้นที่เพิ่มขึ้น หรือลดลง เหมือนกับเรื่องความร้อน และความเย็นว่าที่จริงความเย็นไม่มี มีแต่ความรู้สึกเย็น สภาวะที่เป็นพื้นก็คือ ความร้อนที่เพิ่มขึ้น หรือลดลง จนถึงไม่มีความร้อน ที่คนเราพูดว่าเย็นสบายนั้น ก็เป็นเพียงความรู้สึก ซึ่งที่แท้แล้วเป็นความร้อน ในระดับหนึ่งเท่านั้น ถ้าร้อนน้อย หรือมากเกินไปกว่าระดับนั้นแล้ว ก็หาความรู้สึกสบายไม่ โดยนัยนี้ ความสุข หรือพูดให้เต็มว่าความรู้สึกสุข คือสุขเวทนาก็เป็นทุกข์ ทั้งในความหมายว่าเป็นทุกข์ในระดับหนึ่ง มีสภาวะเพียงความรู้สึก และในความหมายว่าเป็นสิ่งที่ขึ้นต่อความบีบคั้นกดดัน ขัดแย้ง จะต้องกลาย จะต้องผันแปร จะต้องหมดไป เหมือนกับว่าทุกข์ที่เป็นตัวสภาวะนั้น ไม่ยอมให้สุขยืนยงคงอยู่ได้ยั่งยืนตลอดไป

๒.๒ ทุกข์ลักษณะในไตรลักษณ์

คำว่า ลักษณะ นั้นเป็นภาษาบาลี ซึ่งตรงกับภาษาไทยว่า “ลักษณะ” หมายถึง สิ่งสำหรับกำหนดรู้ เครื่องกำหนดรู้ อาการสำหรับหมายรู้ เครื่องแสดงสิ่งหนึ่งให้เห็นว่าต่างจากอีกสิ่งหนึ่ง คุณภาพ ประเภทลักษณะ ๓ ประการ คือ

- ๑) มีความไม่เที่ยง เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่น จากเด็ก ก็เปลี่ยนเป็นผู้ใหญ่ จากผู้ใหญ่ก็กลายเป็นคนแก่ จากแก่ก็ตาย เป็นต้น
- ๒) เป็นทุกข์ ทุกข์เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
- ๓) และสุดท้ายเป็นของไม่มีตัวตน^๔ เพราะไม่ตกอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด

“รูป”ทุกข์ลักษณะในไตรลักษณ์ อธิบายไว้ว่า ธรรมชาติที่แตกดับ หรือผันแปรนั้น เรียกว่า “รูป” สิ่งใดที่เกิดก็ตามถ้าแตกดับย่อยยับ ผันแปรไปด้วยอำนาจ ของความเย็น ความร้อน ก็รวมเรียกว่า “รูป” จัดเป็นรูปทั้งหมด รวมมีความหมายว่า รูป คือ ธรรมชาติที่ผันแปรแตกดับไป ด้วยความเย็นและความร้อน รูป ในส่วน ของปรมาณู ที่มีใจครอง ที่จะรู้ว่าเป็นรูปได้นั้น อาศัยรู้รูป รূนาม ได้โดย วิเสสลักษณะ คือ ลักษณะพิเศษ ๔ ประการ คือ

---

^๔พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า๓๕๐.

- ๑) มีการสลายแปรปรวน เป็นลักษณะ
- ๒) มีการแยกออกจากกัน (กับจิต) ได้ เป็นกิจ
- ๓) มีความเป็น อพยากตธรรม เป็น อาการปรากฏ
- ๔) วิญญาณ เป็นเหตุ ใกล้เคียงให้เกิด^๕

รูปมี ๒ อย่าง คือ

๑) รูปบัญญัติ คือ สิ่งที่เรามองเห็นกัน เรียกกันไปต่าง ๆ นา ๆ ทั้งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ครอง และมีชีวิตจิตใจครอง เช่น คนผู้หญิง คนผู้ชาย ก็มีชื่อต่างกันออกไป สัตว์ต่าง ๆ ตัวผู้ตัวเมีย ก็มีชื่อเรียกกันต่าง ๆ กันไป ต้นไม้แต่ละชนิด ทั้งที่ยืนต้น และล้มลุก ก็มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป รวมถึงพื้นดิน ภูเขา ห้วยน้ำ ลำคลอง เป็นต้น เหล่านี้เป็น รูปโดยบัญญัติ

๒) รูปปรมาณู คือ รูปที่มีอยู่จริง ๆ โดยสภาวะ โดยธรรมชาติ ผู้ที่ได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ได้กระทบ ได้สัมผัส จะมีความรู้สึกเหมือนกันหมด

ทุกขลักษณะ เป็นสภาวะ หรือเป็นลักษณะ ที่ทนอยู่ไม่ได้ จำต้องแตกดับ เสื่อมสลาย ความเป็นอยู่ คือ ลื่นไต่ด้นไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกัน ของสังขตธรรมที่ไม่เที่ยงชื่อว่า อนิจจตา หรือ ความเป็นอยู่ คือ ลื่นไต่ด้นไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกัน ของสังขตธรรมที่ไม่เที่ยง เป็นเครื่องหมายให้ รู้จำได้ว่า อนิจจลักษณะ

ทุกขสสสลักษณ์= ทุกขสสสลักษณ์

เครื่องหมายของสังขตธรรมที่เป็นทุกข์ ชื่อว่า ทุกขลักษณะ ได้แก่ ความทนอยู่ไม่ได้ ต้องดับไป ตามที่แสดงว่า ทุกขัญญูเจณ ชื่อว่า เป็นทุกข์ โดยธรรมดา เป็นภัยที่น่ากลัวนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง ทุกขสสส ภาโว =ทุกขตา

ทุกขตาเยวลกขณํ =ทุกขสสสลักษณ์

ความทนอยู่ไม่ได้ ต้องดับไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกัน ของสังขตธรรม ชื่อว่า ทุกขตา หรือความทนอยู่ไม่ได้ ต้องดับไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกันของ สังขตธรรม ที่เป็นทุกข์ เป็นเครื่องหมายให้รู้จำได้ ได้ชื่อว่า ทุกขลักษณะ

อนตตสสสลักษณ์=อนตตลกขณํ

---

^๕ขุนสรรพกิจโกศล โกวิท ปัทมะสุนทร, ลักษณะกิจตฤกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า๔๑.

เครื่องหมายของธรรมทั้งปวงที่ไม่ใช่อัตตะ ชื่อว่า อนัตตลักษณะ ได้แก่ ความไม่มีแก่นสาร ปราศจากของเราของเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการ ดังที่แสดงว่า อนตตาสารกฎเจน ชื่อว่าเป็น อนัตตา เพราะอรรถว่า ไม่มีแก่นสาร ปราศจากเราเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง อนตตสส ภาโว =อนตตตา

อนตตตาเยวลกฺขณํ =อนตตลกฺขณํ

ความไม่มีแก่นสาร ปราศจากเราเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการของธรรมทั้งปวง ชื่อว่า อนตตตา หรือความไม่มีแก่นสาร ปราศจากเราเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการของธรรมทั้งปวง เป็นเครื่องหมายให้รู้จำได้ ชื่อว่า อนัตตลักษณะ

“นาม” ของทุกขลักษณะในไตรลักษณ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปทั้งหมด เมื่อกล่าวโดยหัวข้อแล้วแบ่งได้เป็น ๕ นัย คือ

๑) รูปสมุทเทส เป็นการกล่าวถึง รูปโดยสังเขป หรือโดยย่อ พอให้ทราบถึงลักษณะของรูปแต่ละรูป ตามนัยแห่งปรมัตถ์ธรรม

๒) รูปวิภาค เป็นการแสดงรูปธรรมว่าจำแนกได้เป็นส่วน ๆ เป็นคู่ ๆ

๓) รูปสมุฏฐาน เป็นการแสดงถึง สมุฏฐานของ รูปปรมัตถ์ แต่ละรูปว่า เกิดจากอะไร

๔) รูปกลาป เป็นการแสดงถึง รูปปรมัตถ์ ที่เกิดรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ เป็นหมวด ๆ เป็นปรมัตถ์

๕) รูปวัตติกมะ เป็นการแสดงลำดับการเกิดดับ หรือแสดงความเป็นไปของ รูปปรมัตถ์ ตั้งแต่เกิดจนตาย

ไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญญลักษณะ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง^๖ ธรรมนิยาม ๓ กำหนดแห่งธรรมตา ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมตา ของกฎธรรมชาติในพุทธธรรม ได้แสดง หลักธรรมนิยาม ที่แสดงไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณะ ๓ ตามแนวหลักฐาน ที่มีอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังนี้

๑) สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า๑๐๔.

๒) สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกข์

๓) ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เรียกตามคำบาลีว่า เป็น อนิจจลักษณะ แต่ในภาษาไทยนิยมใช้คำว่า อนิจจา หรืออนิจจัง ความไม่เที่ยง ความเป็นสิ่งไม่เที่ยง หรือภาวะที่เป็น อนิจจา หรืออนิจจัง เรียกเป็นคำศัพท์ ตามบาลีว่า อนิจจตาลักษณะที่แสดงถึงความไม่เที่ยง เรียกเป็นศัพท์ว่า อนิจจลักษณะสังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์ ในหลักภาษาไทยใช้ ทุกข์ความเป็นทุกข์ ความเป็นของที่ไม่คงทนอยู่ไม่ได้ ความเป็นสภาวะมีความบีบคั้นขัดแย้ง หรือ ภาวะที่เป็นทุกข์ เรียกเป็นคำศัพท์ ตามบาลีว่า ทุกขตา คือ ลักษณะที่แสดงถึงความ เป็นทุกข์ เรียกเป็นศัพท์ว่า ทุกขลักษณะ

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาความเป็นอนัตตา คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน หรือ ภาวะที่เป็นอนัตตา เรียกเป็นคำศัพท์ ตามบาลีว่า อนตตตาลักษณะที่แสดงถึงความ เป็น อนัตตา เรียกเป็นคำศัพท์ว่า อนัตตลักษณะ

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค แสดงอรรถ ความหมาย ของ อนิจจตา ไว้ว่า ความไม่เที่ยงโดยความหมายว่า เป็นของสิ้นไป ๗^๗ หมายถึง เกิดขึ้นที่ไหนเมื่อใด ดับไปที่นั่น เมื่อนั้น เช่น รูปธรรมในอดีต ดับไปในอดีต ไม่มาถึงขณะปัจจุบัน รูปในขณะปัจจุบัน ดับไปในขณะปัจจุบัน ไม่ไปถึงข้างหน้า รูปในอนาคตจะเกิดถัดต่อไป จะดับ ณ ที่นั่น อนิจจตา หรือความไม่เที่ยง โดยเฉพาะในด้าน อนิจจัง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง และเพราะเป็นสิ่งที่มีความเริ่มต้น และความสิ้นสุด มีจุดเริ่ม และมีจุดจบ

โดยความหมาย ว่าเป็นสิ่งที่มีแล้ว ไม่มี คือ มี หรือปรากฏขึ้นแล้วหมด หรือหายไป อนิจจัง เพราะเกิดขึ้น เสื่อมสลาย และกลายเป็นอย่างอื่น หรือเพราะมีแล้วแต่ด้วยเหตุผลถือว่าการแสดงอรรถแห่ง อนิจจตา ออกเป็น ๔ นัย หมายความว่า เป็น อนิจจังด้วยเหตุผล ๔ ประการ

๑) การเกิด และการสลาย คือ เกิดดับ ๆ มีแล้ว ไม่มี

๒) การแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไป เรื่อย ๆ

๓) เพราะเป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะ ๆ

๔) เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะที่เป็นสิ่งไม่เที่ยง

^๗ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๘.

ว่าตามสภาวะของมัน ย่อมเป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่วแต่เมื่อเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มารรค แสดงอรรถ ของ ทุกขตา ไว้อย่างเดียวที่ชื่อว่า เป็นทุกข์ โดยความหมายว่า เป็นของมีภัย^๙ ที่ว่าไม่มีภัย แปลว่า เป็นภัย หรือน่ากลัว ทั้งนี้โดยเหตุผลว่า สังขารทั้งปวง ไม่คงทน

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ให้ความหมายออกไป ๒ นัย คือ เป็นทุกข์ โดยมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และทั้งบีบคั้นขัดแย้งชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ หรือเป็นที่รองรับความทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ หรือเป็นทุกข์ด้วยอรรถ ๔ อย่างจะเรียกอีกนัยหนึ่งว่า ถูกบีบคั้น คงทนเป็นที่รองรับของความทุกข์ ในอรรถกถา และฎีกา อธิบายว่า เป็นที่ตั้งแห่ง ทุกขตาทั้ง ๓^๙ และแห่งสังสารทุกข์^{๑๐} เพราะแย้งต่อความสุข

การที่สิ่งทั้งหลายถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้น การเจริญ และการสลายตัว ทำให้เกิดความกดดัน ขัดแย้ง และการที่จะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ภาวะนี้แสดงว่า สิ่งทั้งหลายมีความบกพร่อง มีความไม่สมบูรณ์อยู่ในตัวเมื่อความขัดแย้งดำเนินต่อไป เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่ทำให้ความเปลี่ยนแปลงจึงเกิดทุกข์

ลักษณะเป็นเครื่องหมายของสังขารธรรม ดังนั้นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ปรากฏมีอยู่ในโลก ไม่ว่าจะเป็น รูป-นาม สิ่งที่มีชีวิต หรือไม่มีชีวิตทั้งภายใน และภายนอกนั้นถ้าได้พิจารณาเห็นสิ่งเหล่านี้มีเครื่องหมายทั้ง ๓ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนตตตา ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ก็จะตัดสินใจได้ทันทีว่าสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสังขารธรรมทั้งสิ้น คือ ธรรมที่ปรากฏขึ้นโดยมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

รูป-นาม ชั้นที่ ๕ ชื่อว่า อนิจจัง เพราะจะมีการวิปริตผิดแปลกเปลี่ยนแปลงไปโดยความเกิดขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง เพราะมีแล้วไม่มี คือ เกิดขึ้นแล้วก็สูญสิ้นดับไปไม่มีเหลือความเกิดขึ้น เสื่อมไป

^๙ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๘.

^๙ดูรายละเอียดใน ความหมาย ในภาษาไทยที่แปลตามตัวอักษรว่า ทนได้ยาก อาจให้รู้สึกว่าการเข้ากันดีกับทุกขเวทนาเช่นความเจ็บปวด ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าเป็นสิ่งที่คนทนได้ยาก แต่นั่นเป็นเพียงถ้อยคำแสดงความหมายที่พอตรงกับความรู้สึก ความจริง ความหมายนั้นเป็นสำนวนในภาษาบาลี ซึ่งหมายถึงคงทนอยู่ไม่ได้ หรือคงสภาพอยู่ไม่ได้ ซึ่งเป็นลักษณะของสังขารทั้งหมดทุกอย่างดังได้อธิบายข้างบนนั้น

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๓๓.

และเป็นอย่างอื่น ชื่อว่า อนิจจลักษณะ หรืออีกนัยหนึ่ง อาการวิการที่เกิดขึ้นแล้วก็สูญสิ้นดับไปไม่มีเหลือชื่อว่า อนิจจลักษณะ

รูป-นาม ชั้น ๕ รูปนั้น ชื่อว่า ทุกขัง สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกขัง เพราะรูป-นาม ชั้น ๕ ถูกเบียดเบียนบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ โดยความเกิดและความดับอาการถูกเบียดเบียนบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า ทุกขลักษณะ

รูป-นาม ชั้น ๕ นั้น ชื่อว่า อนัตตา สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า สิ่งใดเป็นทุกขัง สิ่งนั้นเป็นอนัตตา เพราะรูป-นาม ชั้น ๕ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น อาการที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด ชื่อว่า อนัตตลักษณะ

รูปชั้น คือ รูป ในส่วน ๔ ชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น เป็นนาม ชั้น ๕ โดยย่อ เหลือ ๒ ได้แก่ รูป กับ นาม^{๑๑} ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ใช้คำว่า นาม-รูป หรือ รูป-นาม หมายถึง ชั้น ทุกขลักษณะกับชั้น ๕ พระพุทธเจ้าตรัสว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละชั้น เป็นทุกข^{๑๒}

ทุกขตา สามารถจำแนกตามนัยใน ทุกขตาสูตร ได้ ๓ ประเภทใหญ่ได้แก่ ทุกขทุกขตา หมายถึง สภาวะทุกข คือ ทุกข์สังขารทุกขตา หมายถึง สภาวะทุกข คือ สังขาร วิปริณามทุกขตา หมายถึง สภาวะทุกข คือ ความแปรผันไป ทุกขทุกขตา คือ ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ได้แก่ ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจโดยสามัญตรงตามชื่อ และตามสภาพ^{๑๓} เช่น ความเจ็บปวดไม่สบายเมื่อยขบ^{๑๔} ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งแห่ง เวทนาชั้น

สังขารทุกขตา คือ ทุกข์ตามสภาพสังขาร หมายถึงสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากเหตุปัจจัยเป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นกดดันด้วยการเกิดขึ้น และการเสื่อมสลายของปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้งทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ ไม่คงตัว

^{๑๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ อาง อาสภมหาเถระ, หน้า ๙๘๑-๙๘๒.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘-๕๑๒.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๔๐.

^{๑๔} เมื่อยขบหมายถึง “อาการที่เมื่อยปวดเหมือนมีอะไรขบหนึบหรือกดอยู่ที่ตรงนั้น” ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นามิบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๗๖.

วิปริณามทุกข์ตา คือ ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความแปรปรวน ได้แก่ ความรู้สึกสุขเป็นเพียงทุกข์ในระดับหนึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งความรู้สึกสุข นี่เป็นทุกข์แฝง หรือมีทุกข์ตามแฝงอยู่ด้วยตลอดเวลาซึ่งจะกลายเป็นความรู้สึกทุกข์ทันทีที่สุขเวทนานี้แปรปรวนไป กล่าวคือ ความรู้สึกสุขนี้ก่อให้เกิดทุกข์เนื่องจากความไม่จริงจัง และความไม่คงเส้นคงวาแห่งความรู้สึกสุขซึ่งความรู้สึกสุข นี่เป็นลักษณะหนึ่งแห่ง เวทนาขันธ เห็นได้ว่าเวทนาขันธ เท่านั้น มีลักษณะแห่ง ทุกขทุกข์ตา และ วิปริณามทุกข์ตา และขันธ ๕ ทุกขันธ มีลักษณะแห่งความเป็น สงขารทุกข์ตาเป็นทุกข์ ในไตรลักษณ์ เรียกว่า ทุกขลักษณะ

การที่ไม่สามารถมองเห็นรูป-นาม อันเป็นสภาวะธรรม ตามความเป็นจริงของ ไตรลักษณ์ ได้โดยง่าย เพราะมีธรรมที่เป็นเครื่องขวางกั้นปิดบังไว้ ธรรมที่ปิดบังไม่ให้เห็นความจริง ของไตรลักษณ์ มี ๓ ประการ คือ

๑) สันตติ ปิดบัง อนิจจัง สันตติ หมายถึง การเกิดขึ้นติดต่อนื่องกันอย่างรวดเร็วของ รูป-นาม ธรรมตา รูป-นาม นั้น มีความเกิด และดับติดต่อนื่องกันอยู่ตลอดเวลา โดยไม่มีหยุดหย่อน และเป็นการเกิดดับต่อนื่องกันรวดเร็วมาก จนเราไม่สามารถที่จะเห็น ความดับไป เพราะ นามใหม่ รูปใหม่ ที่เกิดขึ้นมาทดแทนอยู่เรื่อย ๆ ทำให้เราเห็นเหมือนกับว่า รูป-นามนั้น ยังมีอยู่เรื่อย จึงเป็นเครื่องปิดบังทำให้ไม่เห็น อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงของรูป-นาม ได้อุปมาเปรียบเหมือนเวลาดูภาพยนตร์ การเห็นภาพที่ปรากฏบนจอเพียง ๑ หรือ ๒ นาที่ ตามรูปที่ฉายผ่านกล้องออกไปให้เห็นที่หน้าจอ ไม่ใช่รูปเดียว อาจมีหลายสิบหลายร้อยรูป แต่อาศัยความเร็วของรูปหนึ่ง ๆ ที่เลื่อนไปติดต่อกับรูปที่หมดไป และรูปที่เกิดขึ้นใหม่ จึงทำให้เห็นไปว่าเป็นรูปเดียวกัน การที่ไม่สามารถเห็นเป็นหลายรูปได้ฉับใด รูป-นาม เป็นไปฉับนั้น อันที่จริงแล้ว รูป-นาม ยังเกิดดับรวดเร็วยิ่งกว่าภาพยนตร์ การเห็น รูป-นาม ว่าไม่เที่ยง จึงเป็นเรื่องที่ยากยิ่ง เมื่อเห็นความจริงไม่ได้เช่นนี้ แล้ว วิปัสสนา คือ ความสำคัญคิดว่า เที่ยง ที่ เรียกว่า นิจจวิปัสสนา ต้องเกิดขึ้นปิดบัง อนิจจัง

๒) อิริยาบถ ปิดบัง ทุกข์ เพราะการไม่ได้ พิจารณาอิริยาบถ จึงไม่เห็น ว่า รูป-นาม มีทุกข์เบียดเบียนบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อเปลี่ยนอิริยาบถใหม่ รู้สึกสบายทุกที การเห็นอิริยาบถใหม่เป็นทุกข์นั้น จึงเป็นเรื่องที่ยากยิ่ง เมื่อเห็นความจริงของอิริยาบถใหม่ไม่ได้เช่นนี้ วิปัสสนา คือ ความสำคัญคิดว่าสุข เรียกว่า สุขวิปัสสนา สำคัญว่า รูป-นามเป็นสุข หรือเป็นดี ด้วยอำนาจแห่งทิวณฺฐิ เกิดขึ้น และเป็นปัจจัยทำให้เกิดตัณหา ทำให้อยากได้ ยินดีพอใจใน รูป-นามนั้น ทำให้มีความ

ต้องการ บรรณาดินรนต่าง ๆ ทั้งนี้ล้วน เป็นไปด้วยอำนาจ แห่งตัณหา ที่อาศัยรูป-นามเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณาอริยาบถ จึงทำให้ไม่เห็นทุกข์ และทำให้เป็นเหตุให้ สุขวิปلاส เกิดขึ้น ปิดบัง ทุกข์

๓) ขณสัญญา ปิดบัง อนัตตา เพราะขณสัญญา คือ การที่เข้าไปรวบรวมกัน ของชั้น ๕ หรือ รูป-นาม อยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนจึงทำให้เข้าใจว่า เป็นก้อน หรือเป็นแท่ง และสำคัญว่า มีสาระแก่นสารในชั้น ๕ หรือ รูป-นาม ที่รวมอยู่ด้วยกัน ในขณะที่ได้เห็นครั้งหนึ่ง ได้ยินครั้งหนึ่ง เพียงขณะจิตเดียว ชั้น ๕ หรือ รูป-นาม ที่เกิดร่วมกันทุกขณะอย่างรวดเร็วจึงทำให้เราไม่สามารถ จะเห็นความแยกกัน ของรูปแต่ละรูป ของนามแต่ละนาม และไม่สามารถที่จะทำให้ รูป-นาม กระจายออกไปสัต์เป็นส่วน

เมื่อเราไม่สามารถจะกระจายความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือ ขณสัญญาให้แยกออกจากกัน ได้ เราก็ไม่มีโอกาสที่จะเห็นอนัตตา เมื่อไม่เห็นอนัตตา วิปลาส ที่เรียกว่า อัตตวิปลาส คือ ความสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นเรา ก็จะต้องเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นปัจจัยแก้ตัณหา ทำให้ความปรารถนาเห็นว่าเป็นของดี เห็นว่ามีตัวมีตน

ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องทำลายสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ให้หมดไป เมื่อสิ่งที่ปิดบังถูก ทำลายแล้ว วิปลาส ซึ่งเป็นผลก็ต้องถูกทำลายไปด้วย เพราะธรรมทั้งหลายย่อมเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ซึ่งกันและกันเมื่อเหตุหมดไป วิปลาส ซึ่งเป็นผลหมดไป

จะเห็นได้ว่าสรรพสิ่งที่เรียกชื่อตามสมมุติบัญญัติล้วนเกิดจากชั้น ๕ มารวมกันปรุง แต่งขึ้นเมื่อแยกย่อยสิ่งที่สนใจออกเป็นชั้น ๕ แล้วสิ่งที่สนใจนี้ซึ่งเป็นหน่วยรวมแห่งชั้น ๕ ย่อมจะไม่มีโดยที่บุคคลธรรมดาตามองไม่เห็นความจริงนี้ เพราะถูกความจำหมายเป็นหน่วยรวม ปิดบังอนัตตลักษณะไว้ เมื่อนำทฤษฎีชั้น ๕ มาวิเคราะห์พิจารณาโดยถ้วนถี่เห็นความแยกย่อย ออกเป็นรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น จึงประจักษ์ในความมิใช่ ตัวตนมองเห็นว่าเป็นอนัตตา^{๑๕}

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ทุกข์ เป็นการพิจารณาเห็นรูป-นามที่เป็นทุกข์อยู่เนื่อง ๆ จน ทุกขลักษณะ ปรากฏเกิดขึ้น ปัญญาที่พิจารณาเห็นความทนอยู่ไม่ได้ของรูป-นาม ที่เนื่องมาจาก

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๐/๗.

การพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเปิดเผย โดยอาการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในขณะที่กำหนดรูปรูป-นามตามสภาวะอยู่นั้น ซึ่งปัญญานี้ชื่อว่าทุกข^{๑๖} การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สามารถกำหนดรูปรูป-นามได้ดีมีสติสัมปชัญญะกระทั่งหายข้องใจสงสัย ในรูป-นามที่เกิดขึ้นรู้ว่าอายตนะภายนอก กับอายตนะภายใน เป็นคนละอันกัน เรียกว่า นามรูปปริเฉทญาณ^{๑๗} การรู้เหตุปัจจัยของ รูป-นามว่า บางครั้งรูปเกิดก่อน นามเป็นผลก็มี บางครั้งนามเกิดก่อน รูปเป็นผลก็มี เช่น ได้เห็นเกิดก่อน แล้วสติจึงตามกำหนดทีหลัง หรือตั้งใจจะกำหนดก่อน สิ่งที่ได้เห็นจึงเกิดขึ้นทีหลัง เรียกว่า ปัจจยปริคคหญาณ รู้ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของรูป-นาม ว่าการรู้ที่เกิดขึ้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ คือ ทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตาเพราะไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด เมื่อพิจารณาไกลออกไป สิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้ถูกต้องสัมผัสกาย ย่อมสลายไป เพราะรูป-นามเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นนี้ “การพิจารณารูป-นามจนเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ คือ ทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา คือ บังคับบัญชาไม่ได้ อย่างนี้เรียกว่า สัมมสนญาณ”^{๑๘} ญาณ ๓ ที่กำหนดรู้ด้วยเห็นรูป-นามโดยไตรลักษณ์

๒.๓ ทุกข ๓ ประการ

จากการศึกษาพบว่า ไตรลักษณ์ สังขาร ชันธ ๕ อันประกอบ ด้วยรูป-นาม ล้วนเป็นที่ตั้งของกองทุกข์ คือ สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เมื่อรู้โดยแท้จริงแล้ว จะเกิดความรู้ชนิดที่จิตใจจะไม่อยากได้อะไร ไม่อยากเป็นอะไรด้วยความยึดถือ แต่ถ้าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ที่เรียกกันว่า “ความมี ความเป็น” เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยสติสัมปชัญญะ โดยอำนาจของปัญญา ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอำนาจของตัณหา

ไตรลักษณ์ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๑๙} เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาล ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม เรียกโดยรวมว่า ชันธ ๕

^{๑๖} อภิธรรมโชติกวิทยาลัย, **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕๙.

^{๑๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๔๙.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๑๙} พุทธศาสนิกฯ, **คู่มือมนุษย์**, หน้า ๓๑-๔๑.

ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ประการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ลักษณะทั้ง ๓ ประการ เป็นลักษณะของ สังขตธรรม แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ต่อกัน เมื่อรู้ลักษณะใดลักษณะหนึ่งสามารถที่จะเชื่อมโยงไปยังลักษณะอื่นได้อีก ตามพระคัมภีร์ จะเริ่มต้นที่ อนิจจัง คือลักษณะแห่งความเป็นของไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เมื่อเห็นความไม่เที่ยงของรูปธรรม นามธรรม เป็นเหตุให้รู้ต่อไปว่า ความไม่เที่ยงของรูปธรรมนั้น เป็นความทุกข์ของรูปธรรม ซึ่ง หมายถึง การมองเห็น ทุกข์ พร้อมไปกับ อนิจจัง

อนิจจัง กับชั้น ๕ มีความเกี่ยวเนื่อง หรือต่อเนื่องกัน ดังพุทธดำรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละชั้นไม่เที่ยง^{๒๐} กล่าวคือ ชั้น ๕ มี อนิจจัง ซึ่งมีสาเหตุ ๔ ประการ ได้แก่^{๒๑} เพราะเป็นไปโดยการเกิด และการดับ เพราะเป็นของแปรปรวน คือเปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ เพราะอยู่ได้ชั่วขณะ ๆ เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะที่ถูกพิจารณาเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นขัดกันเองในตัวกับความเที่ยง^{๒๒} จะเห็นว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณ กล่าวคือ ชั้น ๕ มีความเกี่ยวข้องกับ อนิจจัง ได้แก่ ความสืบทอดแห่งชั้น ๕ ปิดบัง อนิจจัง

ทุกข์ กับชั้น ๕ พระพุทธเจ้าตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละชั้น เป็นทุกข์^{๒๓} กล่าวคือ ชั้น ๕ มีทุกข์ “ทุกข์” ปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ๓ หมวด คือ^{๒๔} เวทนา ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ทุกข์ในเวทนา เป็นทุกข์ที่มีความหมายแคบที่สุด เรียกว่า ทุกขเวทนา (โดยความรู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์) จัดเป็น เวทนาชั้น ทุกข์ในไตรลักษณ์ เป็นทุกข์ที่มีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมทุกข์ทั้ง ๓ หมวดธรรม ทุกข์ในอริยสัจ ๔ คือ สภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ที่จำกัดขอบเขตเฉพาะ ที่จะเป็นปัญหาแก่นมนุษย์ กล่าวคือ ทุกขอริยสัจ หมายถึงเรื่องอุปาทานชั้น

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๒/๔๖๑, ๒๓๖/๔๘๖.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๖.

^{๒๒} นันทพล โจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า. ๙๖.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘-๕๑๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑-๓๓.

อนัตตา กับชั้น ๕ ในส่วนของ ชั้น ๕ มีความเกี่ยวข้องกับอนัตตา ได้แก่ ชั้น ๕ มีอนัตตา และทฤษฎีชั้น ๕ ส่งเสริมการเข้าถึงอนัตตา รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละชั้นเป็นอนัตตา^{๒๕} กล่าวคือ ชั้น ๕ มีอนัตตา เนื่องจากชั้น ๕ ชั้นใดชั้นหนึ่ง หรือทั้งหมดรวมกัน การที่ไม่ได้พิจารณา โดยอ้างถึงว่า สรรพสิ่งเมื่อพิจารณาแยกย่อยในรายละเอียด ประกอบไปด้วยชั้น ๕ จึงถูกความเป็นหน่วยรวมที่เรียกว่า ขณะ ปิดบังอนัตตาไว้ ดังคำที่ว่า อนัตตา ไม่ปรากฏ เพราะแห่งปิดบังไว้^{๒๖}

ดังพระบาลีว่า ยถาจิ ตํ ทุกข^{๒๗} สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์ จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งอนิจจัง แม้ว่าคำสอนเรื่อง ไตรลักษณ์ เป็นคำสอนสากล ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พระพุทธองค์ทรงเน้นสอนไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรมและนามธรรม ซึ่งเรียกว่าชั้น ๕ คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสัจธรรม ของชีวิตที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่าพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต

๒.๔ สรุปท้ายบท

ในบทนี้สรุปได้ว่าทุกข์ที่มีความหมายกว้างที่สุดครอบคลุมทั้งหมด คือ ทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือทุกข์ลักษณะ หรือทุกข์ตา ได้แก่ ภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เกิดจากความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย ดังได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นลักษณะของสังขารทั้งหลายทั้งปวง (สพเพ สงขารา ทุกขา) กิเลสชอบเขตเท่ากันกับความไม่เที่ยง คือ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็ทุกข์ (ยถาจิ ตํ ทุกข) พระพุทธเจ้าตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละชั้นเป็นทุกข์^{๒๘}

ชีวิตมีเพียงทุกข์เท่านั้น นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับ ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น และทุกข์เท่านั้นที่ดับไป^{๒๙} คำว่า ทุกข์ ปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ๓ หมวด^{๓๐} คือ

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๑๘.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๒๘} ตูรายละเอียดใน อง. นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘-๕๑๒.

^{๒๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕๔/๑๙.

ในเวทนา (เวทนา ๓ คือ ทุกข์ สุข อทุกขมสุข หรืออุเบกขา เวทนา ๕ คือ ทุกข์ สุข โทมนัส โสมนัส และอุเบกขา) เรียกเต็มว่า ทุกขเวทนา ในไตรลักษณ์ (ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เรียกเต็มว่า ทุกขลักษณะ และในอริยสัจ ๔^{๓๐} (ในอริยสัจ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เรียกเต็มว่า ทุกขอริยสัจ ทุกข์ในหมวดธรรมทั้ง ๓ นั้น มีความหมายเกี่ยวโยงเนื่องอยู่ด้วยกัน แต่มีขอบเขตกว้างแคบกว่ากัน เป็นบางแง่ บางส่วน หรือเป็นผลสืบต่อกัน ในบทต่อไปจึงได้แสดงเกี่ยวกับ ทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

---

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ไตรลักษณ์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑-๓๓.

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๔.